

A KÖZÉPKORI TELEPÜLÉSHÁLÓZATRÓL A MAI SZABADKA KÖZSÉG TERÜLETÉN

Kartográfiai és írott okiratok alapján

A kartográfiai és az írott emlékek, valamint a régészet, számos titkot tárt fel a mai Szabadka község területének középkori településhálózatáról. Mindezek ellenére még ma is sok megoldatlan kérdés vár tisztázásra.

Szabadka község területe ősidőktől fogva lakott volt. Erre utalnak az eddigi feltárt régészeti leletek, amelyek szerint környékünkön szinte megszakítás nélkül lüktető élet folyt kezdve az újabb kőkorszaktól, vagyis a neolitikumtól, a réz-, bronz- és szarmata korszakon, a népvándorlás és a középkor szakaszain át egész a mai napig. Laktak erre trákok, kelták, dákok, szarmaták, germánok, szlávok és néhány, az ázsiai sztyeppékről érkezett nép is, amelyek közül a legjelentősebb az avar volt.

A IX. Század végén jelentek meg a Kárpát-medencében a honfoglaló magyarok, akik a Duna—Tisza táján uralkodó földrajzi, társadalmi, politikai és egyéb viszonyokhoz a legmegfelelőbbben alkalmazkodva megteremtették államukat, amely ennek a tájnak új fejlődési irányt szabott. A magyarság az elején főleg állattenyésztéssel foglalkozott, habár ismerte a földművelést is. Az állattenyésztéshez az akkori viszonyok mellett nagy kiterjedésű legelőkre volt szükség. Ebből kifolyólag olyan életmódot alakítottak ki, amely megkövetelte a kettős vagy váltott lakhelyet; a nyári szállást a pusztán és a téli szállást a folyók és állóvizek közelében. Ezekből a szállásokból alakultak később az állandó jellegű telepek vagy falvak.

A magyarok új honukban főként avar, szláv és bolgár néptöredékeket találtak, akik nagyban elősegítették az új települések kialakulását, tekintve, hogy nekik már megállapodott településrendszereik voltak.

A mai Szabadka község területén a XV. század végéig sűrű településhálózat alakult ki. Erre a megállapításra kell jutnunk, ha megvizsgáljuk az erre vonatkozó kartográfiai anyagot és középkori okmányokat, valamint az eddigi régészeti feltárások eredményeit. Számottevő bizonyítékokat nyújtanak a XVIII. század folyamán készített helyszínrajzok és térképek adatai is.

A törökök visszavonulása után a királyi kamara felmérte a visszafoglalt területeket. Szabadkáról és a hozzá tartozó pusztákról 1740-ben és 1747-ben készült az első ismert felvétel. Csak fél századdal később, 1789-ben fejezte be Gabriel Wlassits, városi mérnök a város összes területeinek részletes térképét. Az akkori felméréseknek, mai szemmel nézve, többek között az a felbecsülhetetlen értéke, hogy egész sor középkori templomromot rögzítettek, amelyek akkoriiban a föld felszínén még számottevő, megjelölésre érdemes objektumokat képeztek. A romokat Kirchen Grund vagy Rudera névvel jelölték.

Az 1747-ben készített helyszínrajzon a következő helyeken találunk templomokat: Bajmokon a Krivaja északkeleti ágánál, a Krivaja északi eredőágánál, Györgyénben a Krivaja nyugati partján, Vámtelék pusztán a Krivaja keleti ágánál, Nagyfénytől délnyugatra a Krivaja partján, Verusics pusztán a Csík-ér

déli partján, Ludas pusztán a Ludas-tó északi partos részén, Csantavéren a Csík-ér völgyében, Sándornál a Palicsi-tó partján és Kelebia pusza területén a Kelebiai-tó által közrefogott területen.

Bajmok pusztáról a falu újraterelítése előtt részletes helyszínrajzot készített Michael Carpe neves kamarai mérnök. Az említett puszta területén akkor a térkép szerint kilenc tanya, néhány kút, utak és egy templomrom volt.

Sándort a falu betelepítése után Gabriel Wlassits mérnök mérte fel, aki az ott fellelhető templomromot szintén pontosan megjelölte.

Hasonló térkép bizonyára Csantavér pusztáról is készült, de az valószínűleg elkallódott.

Wlassits majd kétszáz évvel ezelőtt készített plánján összesen öt bejegyzett templomrom található. Akkor talán annyi volt még látható a föld felszínén Tavankút, Györgyén, Vámtelek, Nagyfény és Zobnatica pusztákon. Verusics pusztán csak egy Klisa nevű hely szerepel, amely szintén templom helyét jelzi.

A Szabadkai Városi Múzeum a régészeti leletek alapján még számos templomrom és középkori település helyét tartja nyilván. Így, Sebesicsen, Kaponyán, a Palicsi-tó partján, a Ludas-tó partján két helyen és Csantavéren is. Közismert ezeken kívül az a XII—XIII. századi temető, amely a Hingán volt Nosza tőszomszédságában.

A XVIII. század folyamán a falvak újraterelítésével, a föld intenzívebb megművelésével és a lakosság szaporodásával a templomromok lassanként eltűntek a föld felszínéről. Nagy részüket a lakosság hordta szét épületanyagként.

A templomépítést az Árpád-házi királyok korában szigorú királyi rendeletek szabályozták. I. István idevágó törvénye szerint minden tíz falu volt köteles egy templomot építeni. Ha tehát ezt esetünkben is tekintetbe vesszük, még azt is feltételezhetjük, hogy nemcsak egy falu, hanem több, kisebb faluból álló csoport tartozott egy templomhoz, illetve hogy a felsorolt templomromok körül (legalábbis a koraiak esetében) egykor elterülő településeken kívül is számíthatunk kisebb településekre. Erre a kérdésre azonban csak a régészet hivatott választ adni.

A kartográfia a XV. század folyamán indult gyors fejlődésnek. Ezt az új földrészek felfedezése és a fenyegető török hódítások tették szükségessé.

A minket érdeklő legkorábbi térkép, az úgynevezett Lazarus-féle térkép 1514-ben készült. Készítőjének halála után Georg Tanstetter 1528-ban ezt kiegészítette, Peter Apianus pedig Ingolstadtban kinyomtatta.

A Lazarus-féle térkép alapján következtetve a török hódoltságig a mai Szabadka község területén öt nagyobb település létezett.

Lázár deák térképét követően a zentai csatáig (1697) — mai ismereteink szerint — még kilenc térkép készült, mind Nyugat-Európában. Ezeknek a térképeknek van egy jellegzetességük. A török adójegyzékekből, a defterekből tudjuk, hogy a Szabadka környéki települések nevei a török korban a korábbiakhoz képest részben megváltoztak, bár többnyire a korábbi elnevezések alapján formálódtak újjá. Ennek ellenére a kiadott térképek kivétel nélkül a régebbi településneveket használták; nyilvánvalóan korábbi adatok alapján dolgoztak, tehát érdekesebbek a mi témánk szempontjából. A Lazarus-térképen látható adatoktól sokkal többet nem mondanak ugyan, de mégis vegyük őket szemügyre.

Az alábbiakban felsoroljuk azokat a térképeket, amelyek „szabadkai” adatokat tartalmaznak és a XVIII. századot megelőző korban készültek. A térképek mellett adjuk a mi területünkre vonatkozó adatokat is.

A térkép készítője	A készítés helye	Kelt	Települések
1. Lazarus	Ingolstadt	1514 (1528)	Zabatka Torankut Ludas Vereseghat Sebastin
2. Matthes Zündt	Nürnberg	1567	Sabatka Torankut Ludas Vestrebhas
3. Wolfgang Lazius	Bécs	1570	Sabatha Ludas
4. Zsámboki János	Bécs	1579	Sabatka Tariankut
5. Gerard Mercator	Flandria	1595	Zabatka Torankut Ludas Vesereghatz Sebastin
6. John Speede	Anglia	1626	Zabatka Torankut Ludas Vesereghatz Sebastin
7. Willem Janszoon Blaeu — Johannes Blaeu	Amszterdam	1647	Zabatka Torankut Ludas Vesereghatz Sebastin
8. Jacob von Sandrart	Nürnberg	1664	Sabatka Tarankut Ludas Vestreg haz
9. Nicolas Sanson	Franciaország	1689	Zabatka Vesereghat

Az alábbiakban az írott okiratokkal fogunk foglalkozni.

A Szabadkára vonatkozó legrégebbi okmány 1391-ből való.

Egy másik, 1439-ből származó oklevélben Albert király többek között Hunyadi Jánosnak adta zálogba Towankwth (Tavankút) és Zabatka városokat (oppida).

Szabadkával együtt a környékén levő többi falut először 1462-ben, Corvin Mátyás adományozó levelében említik. Corvin Mátyás anyjának, Szilágyi Erzsébetnek adományozta Gywrge (Györgyén), Baymak (Bajmok), Shontafeyer (Csantavér) és Napfen (Nagyfény) possessiókat* és egy Palij nevű prédiu-mot.** Mindezek akkor Csongrád megyéhez tartoztak.

A fenti okmány és a XVIII. századból ismert erre vonatkozó templomro-mok alapján nyugodtan állíthatjuk, hogy Gywrge, Baymak, Napfen és Chonta-

* A possessio a XIII. századtól feudális nemesi földbirtok. Eleinte az egész falunak, vagy több falu és a hozzátartozó birtok megjelölésére használták.

** A XV. századtól a prédiu puszta jelent vagy elpusztult falut.

feyer falvak a mai hasonló nevű települések helyén vagy azok határában helyezkedtek el.

A XVIII. században feltérképezett templomromok alapján a fentiekén kívül feltételezhető, hogy falu vagy esetleg több kisebb faluból álló csoport (?) volt még Kelebián, Sándorban, Vámteleken és Kaponya pusztán, amelyeknek középkori neve írott források híján ma még ismeretlen. Ezekhez kell még hozzáadni a Verusics és Sebesics pusztákon ismert romokat, amelyek a Vörösegyház, illetőleg Sebestyénegyház (Sebastin) nevű régi településeket fedik.

Iványi István írott forrásokra hivatkozva említ egy Kelyb nevű kun települést, amelyet Kelebiával hoz kapcsolatba.

A településhálózat elfogadható rekonstrukcióját bizonyos problémák ma még nagyban gátolják. Így a XVI. századi okmányok (1504, 1511, 1518 és 1519) viszonylag rövid idő leforgása alatt nem elhanyagolható ingadozást mutatnak a Szabadka környéki településekre vonatkozóan.

Az 1504-ből származó okmány, például, Tavankutat, Sebestyénegyházat és Vörösegyházat falunak, míg az 1519-es okmány városnak említi.

A pillanatnyilag rendelkezésünkre álló kartográfiai anyag és az írott emlékek a mai Szabadka község területén azonban kétségtelenül elég sűrű településhálózat létezésére utalnak egészen a XVI. század elejéig. A települések kiterjedése nem lehetett nagy, mivel a lakosok száma sem lehetett túl nagy.

A középkori települések felbukkanását és azok eltűnésének idejét, a települések számát az egyes korszakokban, azok nagyságát, az esetleges elpusztasodások idejét a régészet hivatott meghatározni. Mindezek tudatában tehát teljes képet a középkori településhálózatról csak a hiányzó mozaikkövek beillesztése után kaphatunk.

Ezeknek az adatoknak felkutatására pedig még várni kell.

IRODALOM

- Iványi István: *Szabadka szabad királyi város története I.* Szabadka, 1886.
Dudás Gyula: *Bács-Bodrog vármegye egyetemes monográfiája I, II.* Zombor, 1896.
Nemes Klára: *Cartographia Hungarica I.* Budapest, 1972.
Dr. Sima Čirković: *Srednji vek — Vojvodina.* Novi Sad, 1971.
Szekeres László: *Régészeti kiállítás. A Múzeumi vezető című kötetben.* Szabadka, 1972.
Mesaroš Piroška: *Istorijski razvoj naselja na teritoriji Subotičke opštine.* Specijalistički rad na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu, 1974.
Szabó István: *A falurendszer kialakulása Magyarországon (X—XV. század).* Budapest, 1971.
László Gyula: *Vértesszőlőstől Pustaszerig.* Budapest, 1974.

Az áttanulmányozott kartográfiai anyag a következő levéltárak állagát képezi:

Szabadkai Történelmi Levéltár

Országos Levéltár, Budapest

A bécsi Hofkammerarchiv és a Finanz- und Kammerarchiv Szabadkára vonatkozó anyaga a Szabadkai Történelmi Levéltár közvetítésével jutott el hozzám.

Sok hasznos útmutatást kaptam Ulmer Gáspár szabadkai levéltárostól.